

Ислом маданияти тарихининг олтунали, юлдузли япрогларидан буюк бир кисми, шубха йўқдирким турклар тўгрисида ёзилгандир.

Юнондан Румога[1], Убадан Константаняга[2] кўчиб келгандан кейин таъсир этиб, таассублари тарафидан кўл-оёғи боғланиб колган маданияти билан улум ва фунун Багдод салтанатининг эгалари бўлган аббосийлар тарафидан[3] тургизилди ва тарбиёт кўрди.

Ул чоғларда ер юзини бахтли мухаббат кабилари коплаган аббосийлар салтанати ёлғизгина сиёсат негизи эмас, улум ва фунун тенгизи хам эди.

Аббосий салтанати нифок, низоъ, ахлоксизлик, гурур, исроф ва зулм каби кўб ижтимоий касалларга тутулиб ўлгандан кейин унинг меросини яна ислом сиёсати билан ислом маданиятини ўз кўлларига олиб турклар сакладилар. Аббосийлардан сўнг улугрок ислом салтанатларини турклар курдилар. Аббосийлар кўлидан чикиб яна эгасиз кола бошлаган маданиятни турклар асрадилар.

«Бизнинг Туркистонимиз эса мана шу буюк турк улусининг бешиги бўлмоғи билан ифтихор килади...» Ёлғиз шуми?.. Аббосийлардан сўнг ислом салтанатига коровуялик килган турк хоконларининг охири ва улугларида бўлган Темур янглиг турк кахрамонини Туркистон етиштирди. Яна аббосийлардан кейин «маданияти башария»ни бошлари узра кўтарган турк олимларининг каттаконлари бўлган Абу Али[4], Улугбек, Жавхарий[5] ва Форобий каби хикмат тиракларини Туркистон чикарди.

Афлотунлар чоғинда Афина, Румо салтанатида Румо, аббосийлар хулофотинда Багдод канча тараккий килган бўлса Темур ва Улугбеклар замонида Самарканд шунча тараккий килган эди.

Бир кишининг мясига чоғирнинг кандай таъсири бор эса, бир миллатнинг мясига дахи салтанат ва маданият ичгусининг шундайин таъсири бордир. Салтанат, бойлик ва маданият ичгулари бизнинг миямизни бузди, бизни маст этди, кўлимиздаги салтанат киличи билан маданият дафтарини бир ёнга кўйиб сафоат чолгуларини олдик. Урдик, чолдик, ичдик, йикилдик, ёндик ва шунлар учун бир-биримиз билан урушдик...

Мана шул чоғларда эдиким: Русия давлати бизнинг ўлкаларимизни келиб босди. Ортук биз Туркистон турклари Оврўпа маданияти ташигучи бўлган рус миллатига йўликган бўлдик. Маданий руслар билан коришиб унларнинг далолати Оврўпанинг маданий ва ижтимоий усулларидан таъсир олмоғимиз керак эди.

Шуни хам айтиб ўтайлуқким мундай бир таъсирни рус миллатининг авом табакасиндан олмоғи(ми)з мумкин эмас эди, чунки бизнинг авомимиз унлардан юз маротаба маданийрок эдилар (хозир хам шундай). Русларнинг ўкуган, тарбияли кимсалариндан социализм ва кардошлик маслакинда юрганлар хам императорлик хукумати тарафиндан кувилиб, кисилиб турганлари учун бизга бирор таъсир кўёлмас эдилар.

Колди: рус миллатчилари, рус бойлари ва рус пўплари билан шунларнинг қоровули бўлган император ҳукумати. Биз туркистончилар ёлғиз шунларнинг кўлинда колдик. Не кўрган бўлсак шунлардан кўрдик.

Энди кўрайлик қани: шунлар бизнинг тараккийимиз ва Оврўпа маданиятидан таъсир олмоғимиз йўлинда бирор иш қилдилар ёхуд қилмоқчи бўлдиларми?!

Рус капиталистлари билан рус пўпларининг содик ва ишончли қоровуллари бўлган эски Русия ҳукушти элли(қ) йил орасида, Туркистондаги турк болаларининг фойдаларига бирор иш қўрдими, қўрмоқчи бўлди?

Мана шу саволга, Малтаассуф[6], «йўк!» дан бошқа бир жавобимиз йўқдир. Юртимиз: элли(қ) йиллик бир идорайи аскарйи остида турдиги учун биз Оврўпанинг маданий миллатлари билан кўришолмадик, унларнинг ижтимоий ва иқтисодий фикрлариндан истифода қилолмадик. Бизнинг кўзларимизни очдурмаслик учун фикри очик тотор қариндошларимизнинг дахи Туркистонда мактаб очмоқлари манъ этилди.

Бизнинг диний ва миллий ҳиссиётларимизни ўлдурмақ тилаги билан Ўстраумов қаби мутаассиб пўпларнинг идорасинда газит[7] чиқарилди, мактаб очилди, лекин ўз миллатимиз ва диёнатимизни онглатмоқ учун ўз тарафимиздан очилган мактаблар ва газитлар боғланди, шаръий маҳкамаларимизнинг ҳуқуқ ва салоҳиятларидан буюқ бир қисми қасб этилди.

Маҳкамаларда, уйларда, йўлларда, тижорий ишларда, хатто вагон арбаларинда Туркистон ерлисининг ҳуқуқи Туркистон мусофири бўлган рус ва арманидан тубанда тутилди.

Бухоро ва Хива ҳукуматларининг доҳили истиклоллариға, миллий номуслариға турли баҳоналар билан тажовузулар қилинди. Бу икки ҳукумат ўз ўлкаларинда ўз ҳуқуқларини юрутолмас бўлдилар. Мамлакат ва миллат қоидалариға бу икки ҳукумат тарафиндан сира бирор ҳаракат содир бўлмади, содир бўлганда ҳам неча қизгин нўталари ва золимона таҳқир билан йўллари олинди.

Элли(қ) йилда(н) бери шундайин ҳақсизликлар ва зулмлар орасида бўғулиб қелган Туркистон буюқ ўз мухториятини Хўқандда[8] эълон қилди. Хўқандда ижтимоъ этган[9] Туркистоннинг тўртинчи қурултойи ўз баённомасинда «Федаратса асосиға қурулган Русия жумҳурияти ила бирликда қолгани қолда Туркистон мухторияти» деган сўзни ёзиб, Рус ҳукуматиға содик қолдигини билдурди.

Шунинг ила баробар «Туркистонда ақлият ташқил қилган миллатларнинг ҳуқуқтарининг ҳар жихатдан сақланмоғини ҳам тантанали суратда» эълон этилиб, адолат байроғини қўтарди.

Элли(қ) йилдан бери шунча зулм орасинда қолган Туркистон буюқ кун ўз мухториятини шунча адолат ва садокат билан эълон қилибдир. Қилмадик нечундурқим, ҳозирда иш бошинда адолатчи большевиклар муни қабул қилмай туралар..!

(«Хуррият», 1918 йил, 63—64-сонлар)

Кайта нашри: «Шарк юлдузи», 1992, 4-сон, 183—184-бетлар. Нашрга тайёрловчи ва сўз боши муаллифи Х. Болтабоев.

[1] Юнондан Румога — Грециядан Туркияга қадар.

[2] Убадан Канстантаняга — Юнонистондаги шаҳар Убадан Константинопол, (яъни Истанбулга) кўчган маданият.

[3] Ислом тарихида умавийлардан халифаликни қўлга олган аббосийлар эронли Абу Муслим воситаси билан халифаликни эгаллаган бўлиб, уларнинг даврида мусулмонлик жаҳон микёсида катта шарафга эга бўлган. Хорун ар-Рашид, Маъмун сингари халифалар етишиб чиккан. Улардан сўнгги ислом жаҳонгирлигининг марка-зи Мовароуннахр ва Рум бўлган Темур Кўрагон ва Боязид темурийлар ҳамда усмонлилар сулолалари назарда тутилади.

[4] Абу Али — Абу Али Ибн Сино.

[5] Жавҳарий Абу Наср Исмоил ибн Хаммод (940—1008) — Фаробда тугилган. Кўпроқ Бағдодда яшаган тилшунос олим ва файласуф. Асосий асари «Тоҷу л-луга ва саҳоху-л-арабийя» («Лугат тожи ва арабчанинг хақиқийси») асаридир. Араб тилида ёзилган бу асарнинг 1865—75-йиллар давомида Кохирада нашр этилган нусхаси машхурдир.

[6] маалтаассуф — ажабланиш белгиси: таассуф.

[7] «Туркистон вилоятининг газети» ва унинг русча нашри «Туркестанские ведомости» ҳамда унинг муҳаррири Остроумов назарда тутилади.

[8] 1917 йилнинг 28 ноябрида Кўконда эълон этилган Туркистон Мухторияти назарда тутилади. Бу ҳақда Фитратнинг «Мухторият» мақоласига қarang.

[9] ижтимоъ этган — қўшилган, бириккан, жам бўлган.